HARBIY ATAMALARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shohnoza Panjievna Imomova

O‘zbekiton Qurolli Kuchlari akademiyasi,

Til kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola harbiy terminologiyaning nozik tomonlarini o‘rganib chiqadi, uning o‘ziga xos xususiyatlari, kelib chiqishi va harbiy xizmatchilar va fuqarolarning tushunchalari va xatti-harakatlariga ta’sirini yoritadi. Tadqiqot harbiy atamalarni manba, maqsad va kontekstga qarab toifalarga ajratadi va ularning evolyutsiyasi haqida qiziqarli tushunchalarni ochib beradi. Maqolada harbiy leksikonning dinamik tabiatiga urg‘u berilgan holda, harbiy sohadagi jadal o‘zgarishlarga javoban ushbu maxsus lug‘atning doimiy ravishda kengayishi ta’kidlangan. Keng ko‘lamli tadqiqotlarga qaramay, harbiy atamalarni talqin qilishning murakkabligi global miqyosda saqlanib qolmoqda, bu esa milliy xususiyatlar va lingvistik o‘zgarishlarga e’tibor berishni talab qiladi. Maqola ixtisoslashtirilgan lug‘atlarning ahamiyati va bu muammoni hal qilishda nozik tarjima zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Harbiy terminologiya, texnik qisqartma, harbiy xizmatchi, dron, kamikadze, leksikografiya, chalg‘ituvchi hujum.

KIRISH.

Harbiy atamalar - bu qurolli kuchlar tomonidan turli vaziyatlarda samarali va unumli muloqot qilish uchun ishlatiladigan so‘zlar yoki iboralar. Harbiy atamalar oddiy tildagi leksik birliklardan ajralib turadigan o‘ziga xos xususiyatlarga ega, masalan, maxsuslashtirilgan so‘zlar, texnik qisqartmalar, jargonlar, evfemizm va shu kabilar. Bu xususiyatlar harbiy madaniyat, qadriyatlar, tarix va missiyalarni, shuningdek, harbiy xizmatchilar duch keladigan qiyinchiliklar va xavflarni o‘zida aks ettiradi. Ushbu tadqiqotimizda biz ba’zi umumiy harbiy atamalarning kelib chiqishi, ma’nosi va funktsiyalarini, shuningdek, ular harbiy xizmatchilar va fuqarolarning idroki va xatti-harakatlariga qanday ta’sir qilishini o‘rganamiz hamda harbiy atamalarni manbalari, maqsadi va kontekstiga qarab turli toifalarga ajratish mumkinligiga, ba’zi harbiy atamalar *“Loy jangi”* kabi tarixiy voqealardan olinganligiga, ba’zi harbiy atamalar, ya’ni dron, harakiri, kamikadze kabilar xorijiy tillardan olinganligiga, ba’zi harbiy atamalar NATO kabi uzunroq nomlar yoki iboralarni ifodalovchi qisqartmalar ekanligiga ham to‘xtalib o‘tamiz.

ASOSIY QISM.

Harbiy sohaning, harbiy leksikaning jadal rivojlanishini inobatga olib shuni ta’kidlash lozimki, harbiy sohadagi leksikografiya kundan kunga yangi harbiy atamalar bilan boyib bormoqda. Leksikaning terminologik qatlami harbiy sohaga doir bo‘lgan adabiyotning zaruriy elementi bo‘lib qolmoqda, shu bois harbiy atamalar bilan ishlashni osonlashtirish ko‘zlab, turli mamalakatlarda maxsus harbiy sohaga doir terminologik lug‘atlar ishlab chiqilmoqda. Bu kabi mashaqqatli mehnatni kundan kunga hayotimizga jadal kirib borayotgan harbiy sohadagi matnlar talab qilmoqda.

Biroq harbiy atamalarga oid ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilishiga qaramasdan ushbu soha hanuzgacha o‘z murakkabliligini yo‘qotgani yo‘q va turli davlatlarda harbiy atamalar turlicha talqin qilinib, milliylik xususiyatlariga ega, turli tillarda harbiy atamalar turlicha talqin ham

qilinmoqda. Bu masalalar harbiy atamalarni harbiy matnlar tarjimasining muhim muammolaridan biri qilib qo‘ydi.

Harbiy sohani tadqiq qilar ekanmiz, ushbu sohaning alohida tarmoqlariga duch kelishimiz mumkin. Har bir tarmoq alohida tadqiqotni talab qiladi. Shu bois harbiy sohaga oid atamalarni umumiy guruhga qo‘shish noto‘g‘ri bo‘ladi. Bu atamalarni quyidagilarga bo‘lamiz:

• taktik harbiy atamalar;

• harbiy tashkilotlar doirasida ishlatiladigan atamalar;

• harbiy-texnik atamalar;

• turli qo‘shin turlariga doir atamalar;

• harbiy qurol turlariga doir atamalar [4, 78].

Yuqorida keltirilgan atamalar harbiy sohaning turli tarmoqlariga oid bo‘lib, har bir soha o‘zining xususiy atamalariga ega. Har bir alohida soha doirasida atamalar ma’lum bitta ma’noga ega.

Bir tildagi atamaning bir ma’noga ega ekanligi uning tarjima tilidagi mavjud ekvivalentining ham faqat bitta ma’noda ishlatilishini bildirmaydi, balki bir tilda mavjud bo‘lgan atamalar boshqa tilda muqobil ma’nosidan tashqari yana qo‘shimcha ma’nolarni ham bildirib kelishi mumkin. Shu bois turli tillar kesimidagi matnlarni tahlil qilish jarayonida ekvivalent atamalarning ko‘plab yana qo‘shimcha ma’nolariga duch kelamiz. Masalan ingliz tilidagi *“attack”* atamasi o‘zbek tilida *“hujum”, “ataka”, “bosqinchilik”* yoki *“bostirib kirish”* kabi atamalar bilan tarjima qilish mumkin. Ingliz tilidagi atama ham yuqorida sanab o‘tilgan ma’nolarni aks ettira oladi.

Bloh M.Y. o‘zining “Nazariy grammatika asoslari” nomli ilmiy tadqiqot ishida atamalarning professional darajada va kundalik hayot leksikasida qo‘llanilishiga o‘z e’tiborini qaratadi. Olimning ta’kidlashicha: “…ma’lum atama kasbiy tilda (ilmiy yoki amaliy qo‘llanilishi doirasida) kasb mutaxassislari uchun aniq ilmiy atama sifatida talqin qilinadi, biroq ushbu atama kasbga doir bo‘lmagan inson tomonidan qo‘llanilganda oddiy, ta’rifiy nuqtai nazardan talqin qilinadi” [5, 102].

Harbiy sohaga doir o‘zlashgan internatsional atamalardan quyidagilarni keltirish mumkin: division, general, liyeutenant, major. Biroq barcha atamalar ham bir ma’noni kasb etmasligiga e’tibor qaratishimiz kerak. Masalan: *“ammunition”* atamasi - amunitsiya, aslaha-anjom emas, balki o‘q-dori ma’nosida tarjima qilinadi. *“diversion”* – diversiya emas balki, chalg‘ituvchi hujum; *“disposition”* – dispozisiya emas, balki qo‘shinlarning jangavor tartibi; *“bomb”* faqat bomba emas, balki minomyotli mina; *“battalion”* faqat batalyon emas, balki divizon; *“strategic”* faqat strategik emas, balki operativ-strategik, operativ kabi tarjimalari ham bo‘ladi [2, 23].

Biroq atama harbiy sohaning turli tarmoqlarida qo‘llanilganda u turli ekvivalentlar orqali tarjima qilinishi mumkin. Masalan, “*command”* atamasi o‘zbek tiliga komanda, guruh atamalari bilan tarjima qilinishi mumkin, agar ushbu atama shtab xodimlari tomonidan ishlatilsa u qo‘mondonlik, shtab, boshqarmoq kabi ma’nolarni anglatadi. Harakatdagi qo‘shinlar tomonidan ushbu atama buyruq ma’nosida qo‘llaniladi. Harbiy-texnik sohada buyruqli impuls (командный импульс) ma’nosida tarjima qilinadi. Harbiy sohada ro‘y berayotgan faol jarayon uning doirasida faoliyat yurituvchi atamalar tizimini rivojlantirishning

kamroq intensiv jarayonlarini keltirib chiqaradi, shuning uchun bu borada tadqiqot olib borish juda dolzarbdek ko‘rinadi. Ushbu tadqiqotimizning dolzarbligi shundaki, maxsus atamalar til lug‘atining eng jadal rivojlanayotgan qismi bo‘lib, zamonaviy jamiyatda juda muhim rol o‘ynaydi, bu “axborot” sifatida tavsiflanadi, shuningdek, ilmiy asosga ega, fan, texnika, ishlab chiqarish va boshqa faoliyatning turli sohalariga ixtisoslashgan tadqiqot va olingan bilimlarda namoyon bo‘ladi. Har bir maxsus bilim yoki faoliyat sohasi o‘zining lingvistik apparatini rivojlantiradi, bu tushunchalarni nomlash va ularni tushunish, muloqot jarayonida ko‘rsatish maqsadlariga xizmat qiladi.

Harbiy atamalar xususiyatlariga ko‘ra ikki guruhga bo‘linadi:

- sohaga doir atamalaridan tashkil topgan rasmiy harbiy terminologiya;

- sohaga doir bo‘lmagan atamalar - harbiylarning kundalik nutqida, harbiy sohaga doir adabiyotlarda ishlatiladigan norasmiy atamalar.

Rasmiy harbiy atamashunoslik - harbiy soha faniga oid va maxsus harbiy muloqotda ishlatiladigan leksik qatlam. Harbiy atamashunoslik alohida soha bo‘lishiga qaramasdan kundalik hayotda ishlatiladigan leksik qatlamga juda yaqin turadi. Harbiy soha zamonaviy dunyoda jadal rivojlanayotgan soha bo‘lgani sababli harbiy terminologiya sohasi ham kundan kunga o‘z safini kengaytirmoqda.

Zamonaviy atamashumoslik o‘zining leksik va semantik tuzilishi sohasida ma’lum o‘zgarishlarni boshdan kechirdi va 1961-yilda “Inglizcha-ruscha avtomobil zirhli lug‘ati” nashr etilgandan beri hajmi sezilarli darajada oshdi. Bir qator umumiy harbiy lug‘atlar nashr etilganiga qaramay, o‘zbek harbiy terminologiyasi uchun yagona qo‘llanma bo‘lib, uning hozirgi holatini aks ettirmaydi, bu esa batafsil lingvistik tadqiqotlarni talab qiladi [3, 44].

Harbiy atamashunoslik sohasida atamalarning paydo bo‘lishining manbalari va ekstralingvistik xususiyatlari aniqlanadi. Ushbu maqsadga erishish uchun o‘zbek tilida ham, ingliz tilida ham harbiy sohasidagi atamashunoslik tizimini etimologik tahlil qilish va qiyosiy o‘rganish usuli va til hodisalarining ilmiy va texnik faktlar bilan bog‘liqligi hamda Qurolli Kuchlarning tarixiy rivojlanishi nuqtai nazaridan foydalaniladi.

O‘zbek harbiy atamashunosligida juda ko‘p terminologik birikmalarning qisqa muddatda ishlab chiqilishi lingvistik muammolarni hal qilish uchun butun atamashunoslik tizimini har tomonlama o‘rganish zarurligini isbotlab beradi. Hozirgi o‘zbek va ingliz tillarida harbiy atamashunoslikning asosiy faoliyat yo‘nalishlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

• yangi turdagi qurollarni yaratishni o‘z ichiga olgan atamalar. Masalan, o‘zbek tilida: radioaktiv raketalar, zamonaviy raketalar, qit’alararo ballistik raketa; ingliz tilida: wire-guarded missile-guided missile, laser range finder - laser rangefinder, rocket-assisted projectile - active-rocket projectile va boshqalar;

• taktika va harbiy-operatsiya san’ati bilan bog‘liq ba’zi bir fundamental muhim qoidalarni (doktrinalarni) o‘zgartirish bilan bog‘liq atamalar. Masalan, o‘zbek tilida: qo‘shinlarning havo eskorti, yadroviy, aerokosmik himoya; ingliz tilida: electronic countermeasures - electronic countermeasures, embargo - blockade, ban, guerilla war - guerrilla war va boshqalar [8, 385].

Harbiy-siyosiy matnlarda majburiylik va imperativ xarakterning o‘zgarmas pragmatik funktsiyasi quyidagi funktsiyalar orqali namoyon bo‘ladi:

• direktiv (harakatni rag‘batlantirishning imperativ yoki apellativ funktsiyasi), chunki hujjatlar mazmuni ular yuborilgan shaxslar uchun majburiydir (qonun, ko‘rsatma, nizom, buyruq, akt);

• muayyan sharoitlarda xatti-harakatlar normalari va qoidalarini o‘rnatishning tartibga soluvchi va me’yoriy funktsiyasi (yo‘riqnoma, qo‘llanma), bu shuningdek shartnoma tuzuvchi tomonlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish funktsiyasini (shartnoma, bitim, memorandum, shartnoma) o‘z ichiga oladi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, harbiy sohaning jadal texnologik taraqqiyot bilan ajralib turadigan dinamik tabiati uning leksikasini yangi atamalar bilan uzluksiz boyitib borishni taqozo etmoqda. Harbiy terminologiya bo‘yicha keng ko‘lamli ilmiy izlanishlarga qaramay, uning murakkabligi saqlanib qolmoqda, chunki atamalar milliy xususiyatlarni aks ettiruvchi mamlakatlar va tillarda turlicha talqin qilinishidir. Butun dunyo bo‘ylab terminologik lug‘atlarning ishlab chiqilishi ushbu atamalarni tushunishni osonlashtirishga qaratilgan doimiy harakatlardan dalolat beradi. Harbiy sohalarning o‘ziga xosligi atamalarni taktik, tashkiliy, harbiy-texnik va qurol-yarog‘ bilan bog‘liq bo‘lgan alohida tadqiqotlarni talab qilishidir. Atamalarning ko‘p qirraliligi tarjimani yanada murakkablashtirib, tillardagi turli ma’nolarni ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари Тошкент: Ўқитувчи, – 1983. 235 б.
2. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. 53000 слов. Издание 22-е, стереотипное. –М.: Русский язык, 2006. -848 с.
3. Левцкая Т.Р. Фитерман А.М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. М.: Наука, 1963. - 123 с.
4. Вартаньян Э.А. Из жизни слов. – М.: Детгиз, 2002. – 240 с.
5. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. 2-е изд., перераб. – М.: Высшая школа, 2004. – 380с.
6. Yusupov, A. (2023). METHODOLOGY FOR THE ANALYSIS OF LINGUOCULTURAL UNITS IN MASS MEDIA TEXTS: A REVIEW OF APPROACHES AND METHODOLOGIES. Scientific progress, 4(3), 69-72.
7. Ko‘charova F. Harbiy atamalar tarjimasining lingvo-stilistik tahlili. Magistrlik dissertatsiyasi. Samarqand: 2023. – 89 b.
8. Fowler H.W. A Dictionary of Modern English Usage. - Oxford: Oxford University Press, 2001. – 660 p.
9. Asror, Y. (2023, March). THE IMPORTANCE OF LINGUOCULTUROLOGY IN WRITTEN TRANSLATION. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION" (Vol. 2, No. 3, pp. 60-67).
10. Asror, Y. (2023). LINGVOKULTUROLOGIK VA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TARJIMASIDA LEKSIKOGRAFIYANING QO ‘LLANISH O ‘RNI VA AHAMIYATI. IQRO, 1(2), 311-316.
11. Asror, Y. (2023). Comparative Analysis of Linguocultural Units in English and Uzbek Mass Media Texts. INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS, 2(3), 124-127.